

KIRGIZ FOLKLORU*

Doç. Dr. Raise KIDIRBAYEVA

Aktaran: Ali Abbas ÇINAR

Halk Şiirininin Epik Türleri

Asırlar boyu söylenip gelen destanların oluştuğu tarihi bilebilmek mümkün değildir. Her devrin olaylarını kapsayarak tarihin süzgecinden geçen ve zenginleşen folklorik eserler sanatkaraneliğe, orjinalliğe, millî estetik bütünlüğe sahip olmuşlardır. Destanların çoğunda demokratik idealler saklıdır. Destanlarda genellikle toplumsal sistem yansıtılır, insan ve doğa ilişkileri anlatılır, mitolojik unsurlara tapınmaya dönük olaylar beyan edilir.

Bunların arasında sosyal hayatı ele alan destanlar da vardır. "Er Töştük", "Kocacaş" gibi destanlar mitoloji-masalı yapıda kurulmuştur. "Er Tabıldı", "Kurmanbek" destanlarında toplum yapısı, Kırgızların kabile kavgaları, yabancı istilâcılara karşı mücadele beyan edilir. "Olcobay He Kişimcan", "Sarınçı Böktydö" destanlarında Kırgız boylarının çeşitli devirlerdeki sosyal problemleri romantik perspektifle akeştirilir.

Kococaş destanında göçebe hayat tarzını ifade eden avcılık esas alınır. Avcı Kococaş bütün kabileye bakmaktadır.

Destanda geyiklerin mitolojik sahibi, aynı zamanda anne kudretinin sembolü, sur eşi (Aıabaş adlı tekesini atan, oğlaklarını yok eden Kococaş'ı lanetler, onu yüksek bir kayanın tepesine götürür, orda hırakır. Kococaş kayada ölür. Destanın teması toteme karşı gelen insanın cezalandırılmasıdır. Bu destan zaman olarak boyların gelişmesini ve belli bir yapı kazanmasını kapsamaktadır. Destanda boyların birbiriyle mücadeleleri, kavgaları, sosyal hayatları yansıtılır. Destan doğanın sırlarını açmanın zorluğunu, insanın tabiata karşı mücadelesini ifade eder. Kococaş, ilk defa 1923 yılında comokçu (masalçı) Sülay-

man Konokbayev'den derlenmiştir. 1932 yılında Alımkul Üsenbayev'den derlenen varyant yayımlanmıştır. Destanın Tölmüş Ceentayev'den derlenen varyantı ise 1940 yılında bastırılmıştır.

Er Töştük destanı diğer Türk halklarında; Tümen Tatarlarında (nesir şeklinde), Kazaklarda, Altaylarda da var olan epik eserdir. Er Töştük, müstakil bir destanın baş kahramanı olarak da görülmektedir. Er Töştükü ilk defa 1862 yılında V.V.Radloff, bir hikâyeciden derlemiştir. Eserin 1927 yılında, Cuma Camgırçiyev tarafından nesir olarak derlendiği bilinmektedir. Ünlü manasçı Sayakbay Karalayeve'den derlenen varyantı 1932 yılında yayımlanır. Destan'da Er Töştük'ün yer altındaki Gök dev, Dökme Demir Kulak Alp, Kara dev vb. ile savaşı ifade edilir. Kırgızların dünyanın birkaç kattan oluştuğu inancı destanların en eski varyantlarında yansıtılır. Er Töştük yer altındaki kara güçler ile mücadele ederken yedi yıl güneş görmez. Ona; sadık dostları Konokbay, Çalkuyruk, kaplan, ayı ve karınca ile Körögök yardım ederler. Alp karakuş (step kartalı) ölen Töştükü yeniden diriltir. Er Töştük dostlarının yardımıyla yer altındaki kara güçleri yenip yer üstüne geri döner. Onun dönmesiyle iyilik ve zekânın zaferi sembolize edilir.

Daha geç zamanlardaki toplum ilişkilerini yansıtan epik eserlerin örneği olarak Canlı Mirza destanını gösterebiliriz. Destan, Karakalpak halkının Kırk Kız destanı gibi Kırgızların kahraman bir kızının bahadırlığını ifade eder. Kırgızistan Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün El Yazmaları Bölümü'nde bu destanın birbirine konu yâniyle benzeyen dört varyantı bulunmaktadır. Destan ünlü şair ve maddah Togolok Moldöden derlenmiş ve 1954 yılında yayımlanmıştır. 1957 yılında Çorobayev'in, 1967 yılında İ. Abdurahmanov'un varyantları basılır. Canlı Mirza destanı, boy sisteminin yıkıldığı ve feodal yapının yeniden gelişmeye başladığı sırada meydana gelmiştir. Kırgız halkının Kalmuk istilasına karşı mücadelesinin esas alın-

* Bu aktarma Kırgızistan Sovyet Ansiklopedisi, (Frunze 1983, s357-364), "Dil ve Edebiyat" maddesinin "Folklor" bölümünü kapsamaktadır. Aktarma Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim üyesi Prof.Dr.Umay GÜNAY'ın "Doktora" ders programı çerçevesinde vermiş olduğu ödev olarak hazırlanmıştır.

düğünün düştürüldüğü destanda Noygut soyundan olan, halkının sevgi ve saygısının kazan ve onun lideri olan bahadır kızı Canıl Mirza'nın cesareti ifade edilir. Erkek kahramanların hiç birinin gücü Canıl'ın gücüne ve becerikliliğine denk gelemez. Canıl sayesinde Noygutlar düşman akınlarını durdururlar.

Kırgızlar yaşadıkları coğrafya itibarıyla birçok tariht olayın tanığı olmuşlardır. Uygur, Karakıtay, Moğol Cungarlara (Kalmuklar) karşı mücadele, milletin belli bir güç etrafında toplanmasını sağlamıştır. Canıl Mirza destanında erkekler ile kadınların aynı hakka sahip oldukları vurgulanır. Halkın hürriyet, bağımsızlık idealleri, vatanın savunulmasındaki kahramanlığı ifade edilir.

Kurmanbek destanının baş kahramanı da Kalmuk zulmüne karşı mücadele verir. İç savaşlar sonucunda kahraman Kurmanbek ile babası Teyitbek arasında ihtilaf çıkar. Kurmanbek Kalmuk hanları Dölön ve Ekez ile savaşır, savaşta şehit olur. Oğlu Seyitbek babasının mücadelesini devam ettirir. Destanda Kırgızların boylar halinde birbirleriyle mücadelesi eleştirilir. Kurmanbek hem dış düşmanlara, hem de iç çekişmelere karşı mücadele etmek zorunda kalır. Destanda sosyal meselelere, geleneksel hayat tarzını yansıtan unsurlara yer verilir. Kurmanbek'in Afgan Han'ın kızı Kanişay ile nişanlanma ve evlenme törenleri bunun ifadesidir. Destan ilk defa 1928 yılında K.Miftahov tarafından, M.Musulmankulov'dan derlenmiştir. 1958 yılında M.Kalenderov'dan yeni bir varyantı tesbit edilir. Eserin K.Akiyev'den derlenen varyantı 1938 yılında yayınlanmıştır.

"Kurmanbek" destanı ile Er Tabıldı destanı konu ve fikir bakımından birbirine yakındır. Er Tabıldı kahramana özgü karakter yapısına, güç ve cesarete sahiptir.

Er Tabıldı savaşta ele geçirdiği bütün malı fakirler arasında bölüştürür, dul kadınlara koyun, yetimlere inek, fakirlere at verir. Er Tabıldı kötü kalpli, kuvvetli Kudaynazar ve onun yandaşlarına karşı mücadele içindedir. Kurdaynazar kıskırtıcıdır. Destanın boylar arasındaki savaşların üç varyantı tesbit edilmiştir. Bunlar A.Timbekov, I.Dıykanbayev, C.Camgırçinov varyantlarıdır. A.Timbekov 1940 ve 1957'de iki defa yayımlanmıştır.

Canış-Bayış destanı ise konu ve fikir bakımından ayrı bir özelliğe sahiptir. Destanda Kırgız kahramanları Canış ve Bayış'ın Kalmuk istilasına karşı mücadelesi esas alınır. Diğer destandan farklı olarak masal kalıpları görülür. Bayış suda boğulmaz, ateşte yanmaz, kurşun işlemez, atanın insana özgü özellikleri vardır.

Sosyal yapıyı esas alan "Hedeykan" ise

Kırgız toplumunun tabakalaşma döneminde meydana gelmiştir.

Eserin adının Kedeşkan (fakirden çıkmış han) olması da onun başlıca temasını açıklamaktadır. Yetim büyüyen Kedeş, Daniya çevresine kendisi gibi fakir delikanlıları toplar, onlarla beraber zenginlerin sürülerini kacıtır, mallarını gasbeder.

Zekası ve becerikliliğiyle sözlü atışmalarında Azimkan han'ın yakınlarından birini yener ve o da geçici olarak tahtını verir. Kedeşkan halkı adalete ile idare eder, evsizlere yardım eder. Destan K.Akiyev ve A.Üsönbayev tarafından derlenmiştir. İlk defa 1938 yılında, daha sonra ise 1957 ve 1970 yıllarında basılmıştır.

Sarıncı-Bököy ve Olcoboy ile Kışımcan destanları epik türdeki eserlerin eski tarihli olanlardır. Bu destanlarda fantastik özelliklere, mübalağaya özellikle yer verilmiştir.

Sarıncı-Bököy destanında Camgırçı hanın ölümünden sonra oğlu Sarıncı ile kardeşi Bököy arasında Sarıncı'nın nişanlısı Akbermet için alevlenen kavga konu edilmektedir. İyi kalpli Sarıncı önce akrabalarının ihanetini anlamaz, fakat giderek olgunlaşır, nişanlısını kurtarır, kızı Bököy'ün hapsediği yerden çıkarır, onunla evlenir. Destan ilk defa 1923 yılında S.Konokbayev'den, ikinci varyantı ise 1958 yılında M.Satıbaldiyev ile H.Üsönbayev'den derlenmiştir.

Olcobay ile Kışımcan destanının baş kahramanı Kışımcan hanım Kırgız destanlarındaki kadın kahramanların en iyi vasıflarına sahiptir. Canıl Mirza ve adını Kazak destanları Kızcipek ile Bayan Suluv destanlarına veren kız kahramanlar gibi Kışımcan, dış güzelliği ve zengin ruhi dünyası, savaşçı yapıyla halkın ideal dünya görüşünü yansıtır.

Olcobay ile Kışımcan destanı Sarıncı-Bököy destanından trajik sonu itibarıyla farklılık gösterir. Destanda sevgililerin feodal hayat tarzına, gelenek, göreneklerin ağırlığına karşı mücadelesi söz konusu edilir. Olcobay ile Kışımcan kötülüklerle dolu bu dünyada mutluluğu elde edemezler. Ancak onların sevgi yolundaki dirençleri insanların kalbine önemli yer alır. Destanın üç varyantı vardır. Bunlar M.Kabilov (1917), S.Sekebayev (1925), H.Üsönbayev (1940)'den derlenmiştir.

Manas Destanı

Kırgız halkının büyük destanı Manas mertlik, askeri onur, vataha bağlılığı esas alan eserdir. Yüzyıllar boyu Kırgızlar kendi bağımsızlık ve özgürlükleri için istilâcılara karşı sürekli mücadele etmiştir. Tarih içerisinde gösterilen cesaret, yiğitlik ve kahramanlık Kırgızların yok olmasını önleyen unsurlar olmuştur.

Manas, Kırgız destanlarının en eski örneği olarak Kırgız halkının bağımsızlık mücadelesinin, adalet ve gelecek hakkındaki hayallerinin sanatı bir yapı ile aksettirilmesidir. Yazılı eserlerin azlığı dolayısıyla Manas destanı göçebe halkın yazılı edebiyat ve sanatının çeşitli alanlarının, tiyatrosunun yerini tutmuştur. Bu, sanatın hemen bütün türlerini kapsayan genelleştirilmiş bir sanattır.

Manas destanı, Kırgız halkının sadece tarihini değil, hayatının bütün yönlerini; etnik yapısı, yaşayış tarzı, örf ve adetleri, ahlaki ve estetik zevkleri, etik normları yaratılış hakkındaki tasavvuru, din inançları, tıp, coğrafya hakkındaki tecrübeleri, şiir ve dil meselelerini kapsayan ve onlar hakkında geniş bilgi veren değerli bir eserdir. Dolayısıyla bu destan halkın tarihi, dili, etnografyası, felsefesi psikolojisi, ruhi ve sosyal hayatını yansıtan önemli bir kaynaktır.

Orta Asya Türk halklarında destanların büyük bölümü ortaktır. Örneğin, Özbek, Kazak ve Karakalpaklarda Alpamiş; Kazak, Türkmen, Özbek ve Tacik vb. halklarda Köroğlu. Manas destanı ise yalnız Kırgız Türklerine ait olmasıyla dikkati çeker.

Manas'ta yer alan olaylar Kırgız tarihinin en eski devirlerini de içine alır. Destanda eski toplum yaşayışının gelişme safhaları izlenebilir. Askeri yapı, ordu mensuplarının hak eşitliği, ganimetlerinin eşit bölüştürülmesi, idarecilerin seçilmesi vb. buna örnek gösterilebilir. Olayların gerçekleştiği yer adları, millet ve kabile adları da arkaik karaktere sahiptir. Destanın eski zamanlara ait olduğu Mecmuatü't-Tevarih adlı 16.asra ait yazma eserde verilen bilgilerden de anlaşılmaktadır. Bu eserde Manas'ın kahramanlık maceraları 14.asrın 2.yarısındaki olaylarla ilişkilendirilir. Destanı konu alan ilk bilgi araştırmacı A.T.Tagircanov tarafından 1959 yılında verilmiştir.

Manas destanını diğer halkların destanlarından farklı kılan özelliklerden biri de başından sonuna kadar manzum oluşudur. Destan beşyüz bin dizedir. Uzunluğu bakımından Manas, dünyanın en önemli destanlarından birkaç kere-büyüktür. Destan; destancıdan destancıya, nesilden nesile, asırdan asıra gelişmiştir. Halk sanatçılarının sayesinde büyük bir epik manzuma dönmüş ve giderek yeni tarihi nitelikler kazanmıştır.

Günümüzdeki destan, Kırgızların bin yıllık kahramanlık tarihinin yetenekli manasçılar tarafından sanat olarak aktarılmasının sonucudur.

Destan Kırgızların dış düşmanlardan kurtulmak ve bağımsızlık kazanmak için yaptığı mücadeleyi, esas alır. Milletın önderi ve il-

ham kaynağı ise kahraman Manas'tır. Olaylar bu temel kahraman çerçevesinde gelişir. Dağılmış Kırgız boylarının birleştirilmesi destanın baş idealidir. Destanın birinci bölümü Manas'ın Beecin'de yeniliği, en yakın dostları, aynı zamanda askerleri Almambet, Sırgak, Er Kökçö, Er Tögtük'ün ölümü, kendisinin ağır yaralanması ve sonunda ölmesi ile sona erer.

Manas'ın oğlu Semetey'in bu bölümde doğması onun babasının ideallerini gerçekleştirmek için mücadele edeceğini gösterir. Manas vasiyetinde birleştirilmiş milletin kuvvetinin zayıflamasını, iç harplerin çoğalmasına bağlar, birlik olunmasını ister.

Manas'ın ikinci bölümünde Han Manas'ın oğlu Semetey ve onun çoroları (savaş arkadaşları) nın intikam savaşları ifade edilir. Onlar Manas'ın kahramanlıklarını tekrarlar. Yabancı düşmanlara karşı savaşır, zaferler kazanırlar.

Semetey bölümünün tarihi zamanı tahminen Çungarların akınlarına (16.-18. asır) denk düşer. Olaylar Orta Asya'da geçer. Destanın kahramanları çeşitli haksızlıkların kurbanı olurlar, fakat onları dışarıdan gelen düşmanların değil, halka zulmeden iç düşmanların kötülükleriyle karşılaşırlar.

İç düşmanlara karşı savaş destanın üçüncü bölümü Seytek'te devam eder. Burada adalet galip gelir. Destanın yapısında Türk kağanlığına bağlı olan erken ortaçağda Orta ve Merkezi Asya'daki ulusların asimilasyonu ve göç etmesine neden olan Moğol baskınları Orta Asya'da gerçekleşen Cungar Hanlığı'nın teşkilât biçimi açıkça görülür.

Destan kahramanlarının çoğu tarihte var olan kişilerdir: Alookey, Şıgay, Esenkan, Noga vb.

Destan belli epizotlardan oluşur: Manas'ın doğuşu ve çocukluğu, ilk gezileri, Kanıkey ile nişanlanması ve evlenmesi, Kökötöy'ün yuğ töreni, Közkaman olayı. Bu epizotların tümünde de Kırgız Türklerinin kahraman Manas etrafında, vatani korumak ve savunmak için birleşme, birlikte hareket etme ideali yansıtılır.

Uzun yıllar sürgünde bulunduktan sonra Kırgızlar Manas'ın idaresi altında geri dönerler. Burada Talas şehri muhteşem bir şekilde tasvir edilir. Talas, vatanın bağımsızlığının, bütün yüceliklerin sembolü olarak görülür.

Yıllık ve kötülük kahramanları da destandaki arkaik elemanlardan biridir. Beyaz, en çok sevilen renktir, tazeliğin ve kutsallığın sembolüdür. Bu özellik, savaş gıysileri, ev eşyaları ve hayvanların donunun tasvir edilmesinde açıkça görülmektedir. Manas'ın savaş zirhinin adı Akolpok, silahı Akkelte, savaş

sancağı Akasaba, şahini, Ak sumkar; atı Akkula; hançeri Aktintedir.

Manas, ölüm getiren belânın kötülüklerini dağıtabilecek güce sahip olarak nitelendirilir. O sıradan insanlara benzemez; teni yünlüdür, hatta yelesi bile vardır. Gözbebeklerinde bile nişanları bulunur. Gülmeyi bilmez ya da çok az güler, somurtkanlığıyla dehşet ve hayranlık uyandırır.

Erken çağda olağanüstü nitelikleri ve korkunç yapısıyla gösterilen Manas'ın kişiliği ile mertlik ve cesurluk ifade edilir. Destanın son çeşitlemelerinde Manas, asilliği, hoşgörülü davranışları terennüm eder. Bazı manasçılar Manas'ın karakterine feodal hanlara ait çizgileri vermeye çabalamalarına rağmen, o gerçek ve millî kahraman olarak kalmaktadır. Düşmanla yapılan çarpışmaların hepsinde Manas şahsen yer alır ve zafer onun kahramanlıklarıyla elde edilir.

Manas idareciliğe eltenmez, bunun için yönetimi önce Bakay'a, sonra Almambete verir. Manas'ın yüceliği onun 40 çorosu (savaş arkadaşı) ile kazandığı başarı ve kahramanlıktır. Bu kahramanların en meşhurları; Koşoy, Bakay, Almambet, Çubak, Sırgak vb. dir. Manas adı onlara yiğitliği çağrıştırır. Her kahraman belli sıfatların sahibidir. Manas soğukkanlılığı, eşsiz fiziki gücü; Almambet sağlığı, yaradılışın en enerjik ve becerikli hükümdarı oluşunu, Bakay aklı, Sırgak yürekli, dayanıklılığı, açıkgozlülüğü ifade eder.

Başkahramanın yüceliğine olumsuz kahraman şekilleri de yardımcı olur. Manasın baş düşmanı Konurbay hain, kurnaz, açgozlüdür. Gözleri insanı yutan mezar gibidir.

Tiplerin ifadesi bazı hayaller ile günclendirilir. Almambet'in hayali bunlardan biridir. Almambet Çinli idarecinin biricik oğludur. Bazı varyantlara göre dinî, bazı varyantlara göre aşk sebebiyle vatanını, anne ve babasını terkedip Manas'ın yanına, ülkesine gelir, onun kankardeşi olur. Fakat vatan özlemini ömrünün sonuna kadar çeker.

Kadınlar dış güzellikleriyle değil, göçebe halkların güzelliği hakkındaki kriterlerine uygundur. Bunlar cesurluk, ustalık, el becerisi ve en son olarak dış güzellik biçimindedir. Destanda kadın sadece anne ve ocağın sahibi değil, aynı zamanda yürekli bir askerdir.

Manasın karısı Kanıkey, gerekli durumlarda savaş giysisini giyer, saçlarını tulga atında toplar ve altında binerek düşmana karşı savaşır. Barış günlerinde ise evinin kadınıdır. Destanın bir bölümünde Kanıkey geceleri uyumaksızın dağ tekesi derisinden Manas'a özel pantolon hazırlar. Fakat pantolonu Manas değil, Koşoy giyer, çok memnun kalır. Dua eder, Kanıkey'e oğul diler, sonunda Semetey doğar.

Destanda sadece eşyalar değil, başka varlıklar da tasvir edilir. At, güzelliği, dayanıklılığı, sadıklığı, koşması gibi nitelikleriyle, kahramanın sıfatları ile aynı derecede verilir. At yaradılışın güzel örneği, savaşlarda zaferin teminatıdır. Atsız kahraman, kılıcsız kalmış demektir. Atla ilgili âyetlere de destanda çok yer verilir. Kötü niyetlilik, zulüm, adaletsizlik, karanlıklar dünyası millî kahraman tarafından ortadan kaldırılır. Tek gözlü olan Makel adlı dev, düşmanın mübalağalı şeklidir. Bunda bütün olumsuz vasıflar toplanmıştır. Tek gözü, gürültülü sesi, teninde kömürü vardır. Sigara içtiğinde dumannı bütün çehri kaplar, kuşlar uçamaz; su içerse kaynağını kurutur. Düşmanın gücü yalnız Makel dev vasıtasıyla değil, onun ordusuyla da temsil edilir.

Bu kültür, İslamlaştırma döneminde Arap ve İran kültürünün etkisine uğrar. Kırgız destanlarına da İslâmî öğeler girer. Ayhoça ve Hızır, Manas'ın çok sıkışık zamanlarda yardımına koşarlar. Kahraman, bazen ancak bu kutsal varlıklar yardımıyla düşmanı yenilir. İslâmî öğelerin yanı sıra mitolojik öğeler ve animizme dair düşünceler de önemli yer alır.

Destanın dili canlı, renkli ve anlatımı güçlüdür. Destan, sanatsalılık, nasihat verme, ağıt, masal vb. pekçok folklorik türün organik birleşiminden oluşur.

Manas millî söz hazinesinin, en büyük eseri olarak Kırgız dilinin evrensel gelişiminde, şivelerinin yakınlaşmasında, gramer normlarının düzgülleşmesi ve söz hazinesinin zenginleşmesinde önemli katkı sağlamıştır. Anırlar boyu ahlaki zevklerin ve millî karakterin gelişmesine büyük etkisi olmuştur. Destan insanlar arasındaki ahlaki normları terennüm etmektedir ve bunun için bugün de eğitim için önemli anlam taşımaktadır. Manas destanı dünya sözlü edebiyatının şaheserleri arasında haklı olarak saygın bir yere sahiptir.

Törensel Şiirler

Dini ve aile hayatı ile ilgili olmak üzere ikiye ayrılır. Dinî şiir, her çeşit hastalıklardan ve tabii felâketlerden korunmak için yapılan törenleri konu alır:

Nevruz bayramında;

Alas alas

Alas, alas

Ar oorudan kalas

Her hastalıktan kuru

Eski cıl ketti

Eski yıl attı,

Cañı col cetti

Yeni yıl geldi

Günümüze kadar yılan ve haşeratların ısırmasına karşı yapılan dualar ile, göçebe hayvancılık törenleri korunmuştur. Bu tür şiirlerin aile hayatı ile ilgili grubuna "Bekbe-

key", "saksakay", "şırıldan" gibi geceleri hayvanlar için söylenen şiirler girer. Bu şiirler, bazı masal ve ayinlerin yansınması olabilir.

Ukurugum dolono Kement sapım
akdiken

Uuru börtü colobo Hırsız kurt rast
gelme

Kamcımdın uçu dolono Kamçımın ucu
akdiken

Kafırgan uuru colobo Şaşırılmış hırsız
rast gelme

At bakıcılarının şiiri olan "şırıldan"da atların büyük emekleri dile getirilir ve bol döl vermesi istenir.

Bu şiiri yalık çobanları mevsim sonunda yayladan dönerken söylemektedirler.

Törenselle şiirlere tarımla ilgili olan şiirler de girer. Bunlarda bol ürün beklendiği ifade edilir. Kırgızlarda tarımın tanrısı Baba Dıykan'dır. Cayı şiiri ise kuraklık olduğunda Tanrı'ya etki etmek amacıyla söylenir. Çiftçilerin çok yaygın şiiri Op mayda zor durumların kolaylaştırılması için söylenmiştir.

Didaktik Tür

Göçebe hayat tarzına ait, öğütler veren şiirlerdir. Ahlak eğitiminde önde gelen role sahiptirler. Bunlar insanın toplumdaki davranışlarının yazılmayan manevi normlarının bütünüdür.

İnsanların haksız davranışları bu tür içerisinde fahatlıkla eleştirilir. Kırgız folklorunda nasihat (terme) şeklinde ifade edilir. Nasihatlarda akıl, beceriklilik, el çabukluğu, güzellik vurgulanır.

Katının caman bolgon soñ

Karın kötü ol-
muşsa eğer

Ketpes kesel darb menen teñ

Gitmez hastalık
gibidir.

Bu tür Türk edebiyatında eskiden beri yaşamaktadır. Orhun yazıtlarında da nasihat üslubu öndedir. Bu üslup kendini 11. asırda meydana getirilen Divanü Lügati't-Türk'te de gösterir.

Atasözleri

Atasözleri didaktik türe yakındır. Bunlarda genellikle yüreklilik, cesaret, mertlik, asil-lik övülür.

Kırgız atasözleri milletin sosyal ve tarihi deneyimini kendinde barındırmıştır. Bunlarda gelenekler, töreler, ahlaki normlar, kadına karşı tutum ve davranışlar yansıtılmaktadır.

Er cigit él çetinde Yiğit halkın yanın-
da

Coo betinde Düşmanın karşısın-
da

Balaluu üy gülüstön Çocuklu ev gülistan
Balasız üy körüstön Çocuksuz ev mezar

Oñ kolunun açuusun Sağ elinin öfkesini
Sol kolun menen bas Sol elinle bastır

Atasözlerinde Kırgız halkının asırlar bo-
yu yabancı istilaya karşı yapmış olduğu mü-
cadele yansıtılmaktadır.

Er eneden tuulat Er anadan doğar
Éli uçun ölot Eli (milleti) için
ölür

Er çekişpey bekışpeyt Er vuruşmadan
barışmaz

Bazı atasözlerinde toplumsal gruplar ve
bu grupların farklı ideolojisi görülmektedir.

Kasap enesine söök satat

Kasap anasına
kemik satar

Karagan suukka tonot Havaya bakan so-
ğukta donar

Bay karagan açkadan ölot

Beye bakan açlık-
tan ölür

Atasözlerinde ele alınan konulardan biri
de saygı göstermek, büyükleri şaymaktır:

Uul cakşısı urmat Oğulun iyisi hürmetli
Kız cakşısı kımbat Kızın iyisi kıymetli

Aptallık ayıplanır, akıllık, çocuklar için
ihtimam terennüm edilir:

Enenin köönü balada Ananın günlü ba-
lada

Balanın köönü talaada Balanın günlü
tarlada

Kırgız halkının atasözleri ahlâklılığın,
alışkanlıkların, örf ve âdetlerin ansiklopedisi-
dir. Bundan dolayı yazarlar, sözlerinin canlı
ve renkli, düşüncelerinin anlamının güçlü ol-
ması için sık sık atasözü kullanırlar.

Bilmeceler

Kırgız halkının bilmeceleri çok çeşitlidir. Ancak bunlar daha çok hayvancılık ve tarımla ilgili faaliyetleri, göçebe hayat tarzını yansıtır. Kırgızlarda genellikle kısa bilmeceler çoktur: Kırk yemek, kırk yemekte kırk kuyruk, kırk kuyrukta kırk bıçak, kaç bıçak var? Bazı bilmeceler kafiyeli ve soru cevap şeklindedir, daha çok iki bölümden oluşurlar.

Masallar

Masal türü, fantastik tabiatına rağmen halkın hayallerini gerçek bir biçimde anlatan folklorun nesir türüdür. Kırgız masallarının gündemde olması onların yüce ideali amaçlaması ve kıvraklığındandır. Masalarda halkın hayat hakkındaki hayalleri yansıtılmıştır. Onlar eğitim bakımından çok önemli değer taşır. Hayatla ilgili (gerçekçi), olağanüstü ve hayvan masalları şeklinde çeşitli gruplara bölünürler.

1.Olağanüstü masallar

Ejderhalar, cadılar, tek gözlü devler, doğüstü masalların temel kahramanlarıdır. Baş kahramanın yardımcıları ölmezlik suyu, şekil değiştirmede yararlanılan elmalar, bir avuç toprak, insanlar ve hayvanları canlandırabilecek değerli taşlardır. Mertliği, cesurluğu, akli ifade eden olağanüstü masallar kabile sisteminin yıkılması sırasında meydana gelmiştir.

2.Hayvan masalları

Folklorun en eski türlerinden biridir. Göçebe hayat tarzında insanlar çeşitli hayvanlarla yakın temasta olmuşlardır. Zamanla yaradılış hakkındaki bakış tarzları değişmiştir ve giderek totemler başka anlam taşımaya başlamıştır. Hayvanlar hakkında pekçok masal meydana gelmiştir: "akılsız ayı", "tilki ile kurt", "baykuş ile aladoğan" vb. Totemler aracılığıyla hayvanlara insan karakteri kazandırılır. Olağanüstü hayvanlar bazen kahramanın engelleri aşmasına yardım ederler. Bunlar kanatlı at, akıllı kurbağa veya zımrık kuş (Zümrüdü Anka) tipi Kazaklarda Samruk kuş, Ruslarda car ptisa, Taciklerde Simurg olarak bilinir.

3. Gerçekçi masallar

Gerçek olaylardan söz edilir. Bu tür ma-

sallarda önemli sosyal problemler ortaya konulur. Bunlarda genellikle zengin ile fakir, han ile çiftçi karşı karşıya gelir. Beylerin, hanların aptallığı, aç gözlülüğü, cimriliği, taş yürekliliği alaya alınır. Aldarköse nüktedan kişiliği ile görülür. Yalnız kel ve yedi kel, üç tüccar masallarında son derece fakir olan çiftçi mutlaka mücadeleden başarıyla çıkar. İnsanlara mutluluk verme peşinde olan Asan-kayı (Kırgız, Kazak masallarının baş kahramanı) ile başka tipler insanın insana sevgisini, merhametli olmasını telkin eder. "Abaske-rin Kızı", "Akıllı Dıykan" adlı masalarda insan emeğinin yaratıcı gücü, idareci ve zenginlerin ömürlerinin boşluğu ifade edilir. Usta marangoz ağaçtan bayan figürü yapar, demirci onun için yüzük, gerdanlık, küpe hazırlar, terzi elbise diker. Bu ağaçtan güzeli gören bir düşünür ona can verir. Bu masal ve "Yedi Oğul" masalında insanın zenginlikten değil, beceriklilik, akıl, yetenek ve emekle kendini gerçekleştireceği ifade edilir.

Mit ve Efsane

Mit ve efsane folklorun sınırdaş türleridir. Onların konusunu kozmogoni ve toponomilerin meydana gelmesi hakkındaki hayvan ve bitki dünyasının yaratılışını konu alan hikâyeler oluşturur. Mitlerin çoğu dünyanın yaratılış hakkındaki eski inançlarla ilgilidir. Bunlarda yıldızların doğuşu şiirsel şekilde anlatılır. Mesela, "Ülkerin Kızı Ülpüldök Güzel" miti Ülker takımıyıldızının, "Üç Arkar" miti terazi takımıyıldızının meydana gelmesini anlatır. Bu çerçevede Yetegen, Altınkazık takım yıldızlarının tarihini açıklar.

Başka bir gruba kavim ve soyların yaratılışını konu alan mitler girer. Mitolojiye göre Bugu (erkek geyik) soyunu yarı mitoloji boy-nuzlu tanrıça yaratmıştır. Tanrılaşmış hayvanlar hakkındaki mitler de yaygındır. Atın koruyucusu Kambar ata, koyununki Çolpan ata, deveninki Oysul ata, geyiğinki Kayberen, ineğinki Zengi babadır. Kırgız halkının yaratılışı ise kırk kızın bir ırmaktan köpük içip gebe kalması ve ondan Kırgız (kırk kızdan doğanlar) halkının doğmuş olduğu şeklinde anlatılır.

Mitlerden farklı olarak efsaneler, genellikle tarihi vakalara dayanır.